

שלטון ללא גבולות — Imperium sine fine

חנה מ' כותן

B. Isaac, *The Limits of Empire: The Roman Army in the East*, Oxford 1990, pp. xiv + 492, 5 maps.

והשנייה לספירה התגדרו בתוך קווי הגנה נוק-
שיים. למעשה, לא ויתרו הרומאים מעולם על
התפשטות, כיבושים, מלחמות, שלל ומעל
לכל, על תהילה צבאית — gloria — כפי
שטענו היסטוריונים מודרניים שכלתנים ושקר-
לים, שניסו לכפות על הרומאים אסטרטגיה
שכלתנית ושיטתית (ראה בספרו של איזק [וכך
להלן], עמ' 372-418, ובמיוחד עמ' 377-387).
כשאי הצבא עסוק במלחמות, אין הוא
עוסק בהגנה על הגבולות, אלא משמש מעין
כוח משטרה בפרובינקיה, שמטרתו להבטיח
שקט פנימי ורגיעה פוליטית, למנוע תסיסות
ומרידות, להגן על הדרכים ולאפשר גבייה
סדירה של מסים, מכסים ויתר החובות שהטילו
הרומאים על תושבי האימפריה. תפקידו אלה
של הצבא גם מסבירים את ריכוזו של הכוח
הרומי במזרח בתוך הערים או לידן.³

נתתי [להם] שלטון ללא גבול' מבטיח יופיטר
ליונוס, אמו של אינאס, מייסדה המיתולוגי של
רומא, באפוס הרומי הגדול שכתב וירגיליוס,
ברבע האחרון של המאה הראשונה לפני
הספירה, על ייסודה של האימפריה הרומית.
הרפובליקה כבר נפלה, ועל חורבותיה קמה
הקיסרות; שלטון העם והסנאט הרומי נתחלף
בשלטונו המוחלט של אוגוסטוס, ראשון הקיס-
רים. בדבריו נתן המשורר ביטוי תמציתי
לשאיפתם של הרומאים להקים אימפריה אוני-
וורסלית, אימפריה ללא קץ וללא גבול!¹
המעבר מרפובליקה לקיסרות לא הביא עימו
שינוי באחוס התוקפני, הלוחם והמתפשט של
הרומאים.² הם לא עברו ממדיניות התקפית
למדיניות הגנה, ולא נתכוונו מעולם להקים
אימפריה בתוך גבולות בני-הגנה. משום כך
קשה להאמין כי במרוצת המאות הראשונה

Dichtung, Cologne 1961, P.A. Brunt, *JRS*,
(1963), pp. 70 ff. 53. על האחוס הרפובליקני
ראה: W.V. Harris, *Imperialism in Republi-
can Rome 327-70 B.C.*, Oxford 1979
ראה על כל זה, למשל, עמ' 51-55, 101, 113, 128,
131, 133, 139-140, 156-157, 159-160, ועמ'
213-214 לתקופה הביזנטית.

1 'איני שם להם גבולות של מקום וזמן / שלטון
ללא גבול נתתי להם'; 'his ego nec metas
rerum nec tempora dedi / imperium sine fine
(dedi)', וירגיליוס, אינאס א, שורות 278-279
(תרגום שלי, חמ"כ).
2 על הקירבה בין המשוררים למדינאים האוגוסטאים
ראה הביקורת על-H.D. Meier, *Die Aussenpoli-
tik des Augustus und die augusteische*

הממצאים הארכאולוגיים כמו גם את האתוס הרומי. הוא יודע כיצד פעלה אימפריה זו, מה היה הידע שבידי הקיסרים ויועציהם, כיצד נפלו החלטות, מי היה מעורב בקבלתן או בדחייתן וכיצא באלו.⁵

מדיניות הגנה קשורה קשר הדוק לקיומם של גבולות מבוצרים בני-הגנה. ואולם, כשאתה כופר בהנחת היסוד שהרומאים ראו את ייעודם בהגנה על תושבי האימפריה מהתקפותיהם של שבטים ברברים, נוודים וממלכות עוינות (עמ' 373), הרי אתה יכול לעסוק באופן חסר-פניות בניתוח החומר הספרותי והארכאולוגי הקדום בלא לכפות עליו השקפת עולם אנכרוניסטית. כך מאבדים השרידים הארכאולוגיים את היי-עוד, שכפתה עליהם השקפת עולם זו — אין הכרח לזהות את המבנים שנותרו בשטח כבני צורים של גבולות אסטרטגיים, שמעולם לא נתקיימו.⁶

לא היו לה לאימפריה גבולות פוליטיים או אסטרטגיים;⁷ היא נתקיימה מעבר למחוזות שעליהם הפעילה שלטון ישיר של מגיסטרים רומיים. משום כך, ממלכות חסות, כמו יהודה של הורדוס או ממלכת הנבטים, נחשבו חלק אינטגרלי של האימפריה הרומית (למשל עמ' 119), ולא אזורי חיץ בין גושים פוליטיים (buffer states) אליבא דלוטוואק). החכל בין הים-השחור לים-הכספי (עמ' 24-50 ומפה 1 בסוף הספר), היה חלק מהאימפריה, אם נקבל את הגדרתו של איזק, שלפיה: 'תחומי התפש-טותה של האימפריה, אם בכלל הוגדרו, התבטאו במונחים של כוח ופעילות צבאית'

כותרתו של הספר *The Limits of Empire* נבחרה אפוא בקפידה רבה, ונסלף את כוונותיו של המחבר אם נתרגם limits — גבולות. אדרבה, המחבר כופר באפשרות להחיל את המונח 'גבולות' על השקפת עולמם של הרומאים או על פעילותם בשטח. בנימין איזק יוצא חוצץ נגד המגמה האנכרוניסטית של הספרות העצומה של 'מחקרי גבולות' (Frontier Studies), שביטויה המבריק והמוצלח ביותר נמצא בספרו רב ההשפעה של אדוארד לוטוואק, שתורגם לעברית תחת הכותרת: 'האסטרטגיה רבתי של האימפריה הרומית'.⁴ לכל אורך הספר מתמודד איזק עם תאוריה זו, ומקצה לה אף דיון מיוחד בפרק התשיעי: 'Frontier Policy? Grand Strategy?' — (עמ' 374-418). בפרק זה הוא חורג אל מעבר לגבולות המזרחיים של האימפריה ומרחיב את יריעת הדיון על-פני האימפריה כולה.

לוטוואק הציב אתגר להיסטוריונים של האימפריה הרומית, שבכתביהם — אם כי לא במקורותיהם העתיקים — עשה שימוש רב. כאסטרטג מודרני ידע להכניס סדר ושיטה במקום שלא נתקיימו, ומכאן הפיתוי והקסם שבתאוריה שלו, המניחה באופן הגיוני כל-כך את קיומה של אסטרטגיה שמטרתה להגן על האימפריה ולהגביר את בטחונה. אם לא ניתן לכאורה להפריך תאוריה זו, הרי ניתן לבדוק אם ההנחות, שעליהן היא מתבססת, מתאמתות מתוך המקורות העתיקים והממצאים הארכאולוגיים (עמ' 377). לאיזק יתרון על לוטוואק, משום שהוא מיטיב להכיר את המקורות ואת

4 התרגום העברי יצא לאור בתל-אביב תשמ"ב, למקור האנגלי ראה: E.N. Luttwak, *The Grand Strategy of the Roman Empire*, Baltimore and London 1976
5 כך גם פ' מילר במאמר תגובה לספרו של לוטוואק: F. Millar, 'Emperors, Frontiers and Foreign Relations, 31 B.C. to A.D. 378',

Britannia, 13 (1982), pp. 1-23
6 ראה דיון בעמ' 6-7, 133, 156-157, 187, 198-208, 215-217 ועוד.
7 לעומת זאת, התקיימו גבולות בין פרובינקיות (עמ' 396-397), כלומר גבולות של מסים ומכסים, שיפוט ומינהל, או, כהגדרת הרומאים, גבולות בין תחום שלטונו של מגיסטרט רומי אחד למשנהו.

עם הספר: שלטון ללא גבולות

הדן באורבניזציה, מופיע ציטוט מתוך הפרק השני של 'ירידתה ונפילתה של האימפריה הרומית' של ההיסטוריון האנגלי בן המאה הי"ח, אדוארד גיבון: 'טבעי הוא להניח כי המספר הרב ביותר, כמו גם המרשים ביותר, של מבנים רומיים הוקם על-ידי הקיסרים שבידם שליטה בלתי-מוגבלת על אנשים וכסף' (עמ' 333). גיבון אף לא טרח להוכיח הנחה זו. גם בספרו הקלאסי של ג'ונס 'העיר היוונית מאלכסנדר ועד יוסטינינוס' מתקבלת ההנחה כי רומא אחראית לייסודן ולגידולן של ערים ברחבי האימפריה. כאסמכתה לדבריו מביא ג'ונס את דברי החנופה שמשמיע הסופיסט הנודע איליוס אריסטידס (Aelius Aristides) לפני הקיסר אנטונינוס פיוס (בנאום 'אל רומא', 94): 'חופי הימים ופנים הארץ מלאו ערים שחלקן נוסדו וחלקן נתרחבו על-ידכם ותחת שלטונכם'.⁸ ההנחה שהרומאים עודדו את ייסודן, צמיחתן וגידולן של ערים ברחבי האימפריה, עלתה מתוך ההבחנה הנכונה בתפקידי המפתח שמילאו הערים והשלטון המקומי בקיום השלטון הרומי בפרובינקיות. הן מילאו אותם תפקידי דים שכוח-האדם המצומצם, שעמד לרשותו של מושל הפרובינקיה, לא אפשר לו למלא: שיפוט, בנייה, החזקת דרכים, טיפול במקדשיים, חינוך, משטרה, בניית אמות-מים, גשרים, אמפיתאטראות, תאטראות, גביית מסים ועוד. אך איזק אינו מתחיל בקביעות כלליות,

(עמ' 9).⁸ העיר תדמור שבמדבר הסורי היתה חלק מהאימפריה, גם אם מעמדה המשפטי או מועד היכלותה בפרובינקיה סוריה אינם ברורים (עמ' 141). הרומאים הקפידו על הגדרות יורידיות במידה פחותה מזו שמייחסים להם מפרשיהם המודרניים, החיים עדיין בצל יצירתו המונומנטלית של תאודור מומזן *Das römi-sche Staatsrecht*. התופעה המרתקת המייחדת את אימפריה זו היא דווקא הגמישות והספונטניות שבארגון הגבולות (עמ' 156, 394-401).

אך לא רק בשאלות של אסטרטגיה, אלא גם בתחומים אחרים אין איזק מתבסס על הנחות כלליות, על תאוריות מרעישות או על דעות קדומות, ויתרה מזאת, אין הוא חושש מלנתן את אלו. זוהי תגובה קיצונית למגמה היסטוריוגרפית של ההיסטוריונים עצמם. ספרו של איזק הוא, משום כך, אמפירי-אנדוקטיווי; הוא מוכן לקבל ולאשר אך ורק מה שמתאמת בצורה חד-משמעית מתוך הממצאים הארכאולוגיים-האפיגרפיים והספרותיים. הוא מסרב לכפות על אלו הנחה כללית או תאוריה כלשהי. וכפי שמודה המחבר ב'אחרית דבר', 'רבות מן המסקנות, ללא כל ספק, הן שליליות ועשויות להשאיר שאלות מטרידות' (עמ' 419).

על-מנת שישתבררו הדברים, כדאי להביא מיד דוגמה לניגוד שבין שיטתו ההיסטורית של איזק לזו של קודמיו. בתחילת הפרק השמיני,

אלא לצורך עצמן תקנו שווקין להושיב בהן זונות מרחצאות לעדן בהן עצמן גשרים ליטול מהן מכס... בבלי, שבת לג ע"ב, והשווה: בבלי, עבודה זרה ב ע"א, שם נאמרים הדברים בפי רומי עצמה; לשאלת האותנטיות ראה י" בן שלום, 'רבי יהודה בר אילעאי ויחסו אל רומי', ציון, מט (תשמ"ד), עמ' 9-24; ותגובות באותו עניין: ד' רוקח, ציון, נב (תשמ"ז), עמ' 100-107; בן שלום, שם, עמ' 111-113. אני מודה לתלמידתי הני ירון על שהפנתה את תשומת לבי לפרסומים אלה.

8 'The limits of the empire', if at all defined, were expressed in terms of power and military action'

9 'אל רומא', ראה: A.H.M. Jones, *The Greek City from Alexander to Justinian*, Oxford 1940, p. 60; p. 312 note 78. התעמולה הרומית נשמעת גם בפי חכמים: 'דיחבי רבי יהודה ורבי יוסי ורבי שמעון ויתבי יהודה בן גרים גבייהו פתח ר' יהודה ואמר כמה נאים מעשיהן של אומה זו תקנו שווקים תקנו גשרים תקנו מרחצאות ר' יוסי שתק נענה רשבי' ואמר כל מה שתקנו לא תקנו

המשנה 'הצבא הרומי במזרח', הספר מתרכז באזור הגאוגרפי המשתרע מהקווקז ועד הים האדום (עמ' 9-17 ומפות בסוף הספר). ובכל זאת, המחבר מודה שיש רק 'סממן אפיון אחד המצדיק התייחסות לשטח זה של האימפריה כאל יחידה נפרדת: העובדה שזה היה הגבול המזרחי של האימפריה ושל אזורי הספר הסמוך כים לה במשך שבע מאות שנה' (עמ' 9).¹² לשבחיו של המחבר ייאמר מיד כי הוא מכביר בדוגמאות מיתר חלקי האימפריה, המאששות את דבריו ומוכיחות כי הם בדוקים ומהימנים, ואין הקורא חי בחצי עולם המנותק מחציו האחר.¹³

ובכל זאת, הספר איננו 'היסטוריה של הגבול הרומי במזרח' (עמ' 4). המחבר אף אינו מתכוון לדון, לדבריו, ב'ארגון הביורוקרטי ובשיטה המשפטית',¹⁴ ואינו דן בהיסטוריה התרבותית-החברתית-המינהלית של אזור זה ובאספקטים אחרים של החיים, שבהם היתה השפעה ניכרת של השלטון הרומי (עמ' 424). לעומת זאת, הוא מתכוון לענות בספרו על ארבע השאלות הבאות: (1) מה היו המטרות של הרומאים בפרובינקיות המזרחיות בתקופות שונות? (2) מה היו האמצעים שנקטו להשגת מטרות אלו? (3) אלו בעיות עמדו בפני הרומ-

הגשענות על הנחות שכלתניות. הוא מוכן לקבל אך ורק עדויות מוחשיות כמו 'כתובות המתע-דות מתנות או מענקים מטעם הקיסר' (עמ' 335). הוא לא יסתפק בציון שמו של הקיסר על המבנה. העדויות הספרותיות מתקבלות אך ורק אם הן חסרות-פניות — שהרי דברי חנופה אינם עובדות היסטוריות — ועקביות (ראה דיונו בעדותו של יוספוס פלוויוס, עמ' 336-340). וכך מגיע איזק למסקנה הפוכה מזו של א' גיבון, אה"מ ג'ונס, מ' רוטובצ'ף ואחרים. לדעתו, הקיסרים הרומים לא הרבו בייסוד ערים,¹⁰ ולא יזמו פעולות בנייה אזרחיות — בניגוד למתקנים צבאיים — ברחבי האימפריה, אלא בעיקר נחלצו לעזרה כאשר פנו אליהם ישירות (עמ' 369-371). מובן שיש להוציא מן הכלל את רומא (עמ' 333), ואחר כך את קונסטנטינופול (עמ' 370). אף הקיסר הדריאנוס, בניגוד לרושם הנובע מהתעמולה שבמקורות, לא עסק בייסוד ערים ברחבי האימפריה, בבנייתן או בשיפוץן (עמ' 352-359). אין אנו יודעים אף מה היה חלקו בבנייתה של העיר שהוקמה ביוזמתו על חורבותיה של ירושלים, איליה קפיטולינה (עמ' 353-354).¹¹ אם כי האימפריה כולה עומדת בספר כל העת לנגד עינינו, הרי, כפי שמעידה כותרת

that can be discussed in isolation, namely the fact that this was the eastern boundary of the empire and its hinterland for seven centuries. ובכל זאת, כדאי לציין כי זהו אזור התרבויות הארמיות, שדברים רבים מייחדים אותו. לדוגמה, מדיניות הבנייה של הדריאנוס נבדקת גם לגבי החלק המערבי של האימפריה (עמ' 355 ואילך), וגם הקמת קולוניות צבאיות נבדקת בכל רחבי האימפריה (עמ' 313 ואילך).
 גם משום שאין — לדברי איזק — לדון בכך בצורה אזורית וגם משום הדין על כך בספרו של F. Millar, *The Roman Near East: Empire Communities and Culture*, העומד להופיע בקרוב (עמ' 4).

10 אין לערבב כמוכח בין מתן סטטוס של עיר לקהילה כלשהי לבין ייסודה; אדרבה, תעודות שונות מעידות כי הקהילה היתה צריכה להוכיח שהיא עיר לכל דבר חוץ מן השם, על-מנת לזכות מהקיסר בתואר עיר (polis או civitas). ראה, למשל, את טענותיהן של טימנדוס שבפיסדיה, Dessau, *Inscriptiones Latinae Selectae* 6090 אוֹקְיִסְטוֹס שבפְּרִיגִיָה *Antejustiniani*, I², no. 95
 11 תאוריה אחרת מופרכת בפרק השביעי 'The Military Function of Roman Veteran Colonies'. לדעת איזק אין שחר להנחה בדבר תפקידן הצבאי של המושבות.
 12 'There is only one feature which justifies treating it as if it were a unit of the empire

עם הספר: שלטון ללא גבולות

בינקיות, משום שבפרק זה דווקא סוטה המחבר מהמסגרת הנוקשה שכפה על עצמו, ומגלה לנו טפח מתחושת החיים בפרובינקיות. הוא עושה זאת תוך כדי שימוש במקורות שההיסטוריונים של האימפריה הרומית כמעט לא נגעו בהם עד כה — המקורות התלמודיים. כיוון שהללו אינם מקורות היסטוריים אין בהם משוא-הפנים של הספרות ההיסטוריוגרפית (עמ' 7) והתע-מולה של הספרות האפיגרפית. אודות המסים, הארנונה (*annona militaris*), האנגריה (החר-מת אמצעי תחבורה) והאכסניה (*hospitium*), כבר נלמד הרבה מתוך כתבי החוק הרומיים, אך הללו אינם נותנים לו 'השתקפות אמיתית של הדרך שבה ראו כמה מתושבי הפרובינקיות ה-מזרחיות את המוסדות הרומיים' (עמ' 282-283, וראה במיוחד עמ' 300 על האכסניה). נקודת המוצא של כתבי החוק הרומי היא רומא והקיסרים. וכבר טען פרגוס מילר במאמר פרוג-רמטי שפרסם בשנת 1966:

הרפובליקה, ייתכן שאפשר היה לראותה מרומא והחוצה. אם נוטלים נקודת מבט זו ביחס לאימפריה, כי אז מאבדים את המגע עם המציאות. לא רק דגם העדויות הספרותיות וקיומה של כמות עצומה של תעודות מקו-מיות, אלא עצם טבעה של הקיסרות מעידים פי ניתן להבינה אך ורק כשמתחילים מהפרובינקיות ומתבונ-נים מהן פנימה.¹⁵

איזק מצא בספרות התלמודית ארכיון של תעו-דות מקומיות, שמעתה לא תוכל ההיסטוריוגר-פיה של האימפריה הרומית להתעלם מקיומו. יש, כמובן, דמיון רב בין תעודות אלו לבין הפפירוסים שהתגלו בחולות מצרים, אך מאחר

איים בפרובינקיות? (4) מה היו תוצאות מעור-בותם בפרובינקיות? (עמ' 4, וראה גם עמ' 419). לגבי השאלה האחרונה, יש לדקדק ולהר-סיף כי הכוונה לתוצאות החומריות-הפיסיות של נוכחות הצבא הרומי במזרח (עמ' 425).

יחסיה של רומא עם פרתיה ואחר כך עם פרס, מהמאה הראשונה לפני הספירה ועד לכי-בוש הערבי, זוכים לסקירה מדוקדקת בפרק הראשון והחמישי. רומא, ואחר כך ביזנטיון, מתגלות ככוח תוקפני, שמעולם לא ויתר על כיבוש חלקים מהאימפריה הפרסית. שום אסט-רטגיה שכלתנית אינה מסתרת מאחורי המלח-מות המקומיות בין שתי האימפריות, שום נסיון ליצור גבולות בני-הגנה. בפרק השני, השלישי והרביעי מופנה מבטו של המחבר 'פנימה', אל נוכחותו של הצבא הרומי בפרובינקיות המזר-חיות כחיל מצב פנימי, שתפקידו בראש-וראשונה לכפוף את התושבים למרותה של רומא, ואחר כך להבטיח את השקט הפנימי ואת הגבייה הסדירה של מסים ומכסים. את הפרק הרביעי מקדיש המחבר לנוכחותו של הצבא הרומי במדבר במאה הרביעית, והוא כופר בתאוריה המבקשת לראות בכך שינוי מהותי באסטרטגיה ומעבר להגנה על השטח המיושב מפני התקפות הולכות ומתגברות של השבטים הנוודים (עמ' 213). הדיון בתפקודן של המוש-בות הצבאיות במזרח, בפרק השביעי, מטרתו להראות כי אין שחר להנחה שמושבות אלה שימשו עתודה וחיל מילואים שתכליתם צבאית-הגנתית; ייסודן לא היה אלא ביטוי נמרץ לתחושת הבעלות של הכובש הרומי שעשה באדמת הפרובינקיות כבשלו. תפקידה של רומא וחלקה בבניית ערים, בהרחבתן ובשיפוצן — נושאו של הפרק השמיני — כבר נדונו לעיל.

כדאי להרחיב את הדיבור על הפרק השישי, שבו נדונים היחסים בין הצבא לתושבי הפרו-

15 F. Millar, 'The Emperor, the Senate and the Provinces', *JRS*, 56 (1966), p. 166

שהוציא את מצרים מתחומו הגאוגרפי, אין איזק מרבה להשתמש בחומר הפפירולוגי. מהם החידושים שיש בספרו של איזק לגבי ההיסטוריה של עם ישראל בארץ-ישראל? הביקורת הכללית על חסידי תאוריות אסט-רטגיות אנכרוניסטיות מיושמת כאן בעיקר לגבי האופן שהם מפרשים ממצאים ארכאולוגיים, שנחשפו בשטחה של ארץ-ישראל. על-פי פרשנותם יצרו כאן הרומאים כבר במאה הראשונה לספירה מה שנקרא בפי חסידי תאוריות אלו 'לימס' (limes); מונח שהם נוקטים בצדק אליבא דאיזק — על-מנת לתאר מערכת ביצורים המהווה גבול מוגן של האימפריה,¹⁶ שבמקרה זה נועדו, כביכול, להגן על השטח המיושב מפני התקפות של נוודים מהמדבר. כך, למשל, מצטרף איזק למפקקים בקיומו של קו ביצורים בנגב כבר בתקופה הפלאוית (עמ' 128 ואילך).

אך נראה לי כי חידושו המעניין והמקורי של איזק נעוץ בנסיון הנועז ליישם את מה שניתן ללמוד משפע המקורות הספרותיים היהודיים לפרובינקיות ולמחוזות שמהם נשתמרו מקורות ספרותיים מעטים, וזאת על-מנת לתת פירוש חדש לנוכחותו של הצבא הרומי בפרובינקיות המזרחיות, בערים או בסמוך להן, ולא על הגבולות. הכל יודעים כי חלק ניכר של העם היהודי לא קיבל את שלטונה של רומא כלגיטימי; המתחים הגיעו לא-פעם לכלל מרידות

בקנה-מידה גדול, ואף תופעות כמו שוד וגזל לא נעדרו גוון פוליטי. הצבא הרומי ביהודה, שהלך וגדל במרוצת הזמן ונפרס בנקודות מפתח בפרובינקיה, נועד בראש-וראשונה לשמור על הסדר והבטחון הפנימיים בפרובינקיה מרדנית זו; נוכחותו באה לאלץ את התושבים להכיר במרותה של רומא ולמלא את חובותיהם כלפי השלטונות. איזק מציע שלא להתרכז במרידות הגדולות, שערכו היהודים נגד רומא, אלא דווקא בתסיסה הפוליטית המתמדת נגד שלטון זה (עמ' 55), שעליה מעידים המקורות הספרותיים, ושדי בה כדי להסביר את גודלו ואת צורת התפרסותו של הצבא הרומי ביהודה. אין לנו, כמובן, שפע כזה וסוג כזה של עדויות ממקומות אחרים, אך אם אתה מוצא יחידות צבא רבות מפוזרות בנקודות מפתח בפרובינקיות אחרות, ואין הסבר למי קומן או למספרן, מותר להניח שמילאו תפקיד דומה לזה של הצבא הרומי ביהודה, הוזה אומר שמירה על סדר ובטחון פנימיים. ומכאן אפשר להמשיך ולטעון כי יש בכך כדי ללמד על חוסר-שקט פוליטי, תסיסה מתמדת ואי-קבלת השלטון הרומי ברחבי האימפריה.¹⁷

בכך מנחית איזק מהלומה נוספת לרעיון 'השלום הרומי' (pax Romana). הוא כבר טען שרומא לא ראתה את ייעודה בהגנה על תושבי האימפריה, ובפרק השישי הוא מוסיף שהללו לא קיבלו את מרותה של רומא באהבה. האם

we think? In favour of the second possibility it can be said that for most other provinces no evidence exists comparable to that found in Talmudic sources, and it is possible that Greek and Latin literature and epigraphy, less concerned with daily life in the provinces, ignore a good deal of lawlessness which actually existed... (עמ' 87, והשווה: עמ' 101, 159-160, 421-422).

16 B. Isaac, 'The Meaning of "Limes" and "Limitanei" in Ancient Sources', *JRS*, 78 (1988), pp. 125-147

17 — 'Where distribution is widespread we may legitimately infer that the troops served as an internal security force, even if we have no literary evidence of resistance to — 'was Palestine at (עמ' 55) Roman rule' all times more restless than other provinces? ... were other provinces less peaceful than

'חמור הזהב' של אפולאיוס, המעידה על הסכנת האורבות לעוברי אורח על כל צעד ושעל.¹⁹ איזק טוען אפוא לקיומה של תסיסה בעלת אופי פוליטי בפרובינקיות הספר המזרחיות, תסיסה שחייבה את נוכחותו של הצבא הרומי בהן; הוא מגיע למסקנה בדבר קיומה של תסיסה זו על-דרך האנלוגיה. זוהי התיזה שצריכה להחליף את תיזת הגבולות המוגנים של ליטוואק ואחרים, והיא תלויה ועומדת על מידת ייחודם של היהודים והיהודים.

אינני מכירה שום ספר אחר המשכיל לכלול בתוכו קשת רחבה כל-כך של מקורות ספרותיים ואפיגרפיים, סקירות ארכאולוגיות וספרות מחקרית מודרנית ומעודכנת על תקופה בת שבע מאות שנים בפרובינקיות הספר המזרחי של האימפריה. למדנותו העצומה היתה כלי עזר בידו של המחבר לנתן דעות קדומות ותאורי ריות בלתי-מבוססות. אך, כפי שהוא עצמו מודה, נותרו עוד שאלות מטרידות (עמ' 419); אולי אף קשות יותר לפתרון מאלו שניצבו בפני המחבר. פתרון חידת הישרדותה המופלאה של האימפריה הרומית, והשפעתה העצומה על עולמנו, רחוק יותר מתמיד.

ניתן להסיק מכך שהעם היהודי לא התייחד כל-כך בשנאתו לשלטון זה ובמרדנותו, שעמדה בעינה שנים רבות, אלא בשפע המקורות שהותיר ובסוגם? המחבר אינו מגיע למסקנה זו. אדרבה, הוא מצטרף לדעה המקובלת ש'ההתנגדות היהודית לשלטון הרומי היתה sui generis ובמניעה ובעוצמתה' (עמ' 77), משום 'שגישות דתיות ואידאולוגיות שאינן מצויות אצל עמים אחרים הן שקבעו את פני ההתנגדות היהודית לשלטון הרומי' (עמ' 156). הוא חותר אפוא למצוא ביהודה 'צורות של חוסר שקט כלכלי וחברתי... שאינן קשורות במישרין לצורות יהודיות מובהקות של התנגדות לשלטון הרומי', ולכן אפשר שהתקיימו גם במקומות אחרים (עמ' 77-78).¹⁸ אך יש לזכור כי כשם שרומא לא ראתה את ייעודה בהגנה על כל תושבי הפרובינקיות מהתקפות אויבים מבחוץ, כך גם לא ראתה עצמה אחראית להבטחתה של האוכלוסייה מידם של שודדים ופושעים למיניהם ששרצו ברחבי האימפריה. אחרת לא נוכל להסביר את פירוזן הכמעט-מוחלט של הפרובינקיות, שאליהן נשלחו מושלים מטעם הסנאט, כמו אכאיה ומקדוניה, שם מתרחשת עלילתו של

19 לנקודה זו ראה ביקורתו של י' גייגר על ספר זה העומדת להופיע ב'זמנים'. על הצבא בפרובינקיות מפורזות ראה: E. Ritterling, 'Military Forces in the Senatorial Provinces', *JRS*, 17 (1927), p. 28; ולנגע השודדים ראה: B.D. Shaw, 'Bandits in the Roman Empire', *Past and Present*, 105 (1984), pp. 3-52

18 — 'When we discover forms of social and economic unrest in Judaea that are not immediately related to specifically Jewish forms of resistance to Roman rule, it may be suggested as a hypothesis that such problems may have existed elsewhere as well' (עמ' 77-78).